

ALEVİ-BEKTAŞİ KÜLTÜR ENSTİTÜSÜ ARŞİVİ VE ALEVİ BEKTAŞİ KÜLTÜR ENSTİTÜSÜ ARŞİVİ KATALOĞU ÜZERİNE

İlgar BAHARLU *

Yazı, medeniyetin kurucu unsurlarından biridir. Bilginin kaydedilmesi, insanlar arasında dolaşıma sokulması ve kuşaklar boyunca aktarılması yazı sayesinde mümkün hâle gelmiştir. Yasaların düzenlenmesi, takvimin oluşturulması ve ticaretin kurumsallaşması gibi toplumsal yapıyı belirleyen temel süreçler; yazının ortaya çıkışıyla birlikte gelişmiştir. Bu gelişme, bireylerin ortak bir düzen ve disiplin içerisinde yaşamalarını sağlayan tarihsel bir eşik oluşturmuş; insanlık tarihinde yazının icadı, tarihin başlangıcı olarak kabul edilmiştir.

Bu bağlamda yazının icadından önceki dönem “prehistorik çağ” (tarih öncesi) olarak adlandırılırken yazının ortaya çıkışıyla *historya*, yani tarih başlamıştır. Bununla birlikte tarih felsefesi disiplini içerisinde, “prehistorik” dönem ile *historya* arasında yer alan ve âdeta bir geçiş evresini ifade eden bir kavram da bulunmaktadır. Bu kavram “protohistorya”dır. Her ne kadar protohistorya ile prehistorya arasında kesin ve net bir ayrım yapmak güç olsa da protohistorya kavramı yazının icat edilmiş olmasına rağmen yazıyı doğrudan kullanmayan ya da kullanmayı bilmeyen toplumlar için kullanılmaktadır.

Bu çerçevede Alevi-Bektaşî zümreler söz konusu edildiğinde, yüzeyde masum bir tespit gibi sunulan ancak arka planında alaycı ve imalı bir yaklaşım barındıran “Alevilik sözlü kültüre/anlatıma/geleneğe dayalıdır.” ifadesi öne çıkmaktadır. Bu söylem aracılığıyla Alevi-Bektaşî toplulukları kayıt alma ve yazı pratiğiyle ilişkisi zayıf, yazıdan bigâne zümreler olarak tanımlanmaya çalışılmış; söz dışında iletişim kurmaya imkân veren araçlara yönelmedikleri varsayılmıştır. Böylelikle bu topluluklar, dolaylı biçimde protohistorya düzeyinde konumlandırılan kitleler olarak tasnif edilmeye çalışılmıştır.

Elbette ki sözlü aktarımı esas alan toplumların kültürleri küçümsenebilecek nitelikte değildir. Yüzyıllar boyunca sözlü ve yazılı aktarımı esas alarak mürşit-talip

* Doç. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü, ilgarbaharlu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5200-1705.

ilişkisi içerisinde dönemin ruhu ve insanın ihtiyaçlarına uygun bir şekilde öğretilerin aktarılması ancak köklü bir sistematik yapı ile mümkündür. Modern çağda bir inancın yol, erkân, adet ve ananelerinin farklı yorumlar doğrultusunda tahrife uğramasını engelleyen unsur ise yazıya dökülmüş olan birincil kaynaklardır.

Bir inanç sisteminin, bir zümrenin, bir ekolün ya da bir dinî oluşumun yapısını, içeriğini, işlevini ve bağlamını kavrayabilmek ancak söz konusu zümrenin düşünce dünyasının birincil kaynaklardan okunup yorumlanmasıyla sağlanabilir. Alevilik-Bektaşiliğin maddi ve manevi tarihsel arka planının aydınlatılması, sözlü kültürünün dayandığı yazılı mirasın tespit edilmesi ve bu yapı içindeki unsurların görünür kılınması, yüzyıllar önce kaleme alınmış ve asırlar boyunca kutsal bir emanet hassasiyetiyle korunarak günümüze ulaşmış kaynaklara nüfuz etmeyi gerektirir. Bununla birlikte sözlü aktarımın taşıdığı bağlam dikkate alınmadığında, yazılı kaynaklardan hareketle yapılan değerlendirmeler sağlıklı bir zemine oturamaz. Günümüzde Anadolu’da Alevi-Bektaşî ocaklarında, dede, âşık ve taliplerin şahsi arşivlerinde, yurt içi ve yurt dışı devlet/özel kütüphanelerin tozlu rafları arasında birçok eser; tespit edilmeyi, gün yüzüne çıkarılmayı, tasnif edilmeyi, tahlil edilmeyi, aktarılmayı ya da çevrilmeyi beklemektedir.

Tarihi çok eskilere dayanan arşivcilik iş ve işlemleri, modern çağda gelişmiş toplumlar için âdeta bir övünç kaynağı olarak devam ettirilmektedir. Hatta kimi milletler kendi arşivcilik geleneklerini eski medeniyetlere dayandırarak kendilerini bu medeniyetlerin mirasçısı ve arşivciliklerini de köklü bir mirasın bakiyesi şeklinde göstermekte idiler. Arşiv kaynakları geçmişte meydana gelen hadiseler, süreçler, kayıtlar ve kurumlar hakkında bilgi veren, özgün nitelik taşıyan yazılı, çizili, görsel, işitsel veya dijital materyallerin bütünüdür ifade etmektedir. Bu kaynaklar, başta tarih olmak üzere sosyoloji, hukuk ve siyaset bilimi gibi disiplinler açısından temel başvuru kaynaklarıdır. Bu kaynaklara “aslı/ana (birincil) kaynaklar” denilmektedir. Söz konusu arşiv kaynakları incelenen olay, dönem veya olguyla doğrudan ilişkilidir. Aynı zamanda olayın gerçekleştiği dönemde ve olayların aktörleri tarafından üretildiği için de birincil kaynak statüsündedir.

Daha açık bir ifade ile kaynaklar, tarihsel bilginin ham, özgün ve bakır hâlini araştırmacılara sunmaktadır. Bu kaynaklar, masum bir tanık gibi tarihin kalbinden araştırmacı ile konuşur. Araştırmacı ise hassas bir dedektif gibi belgelerde saklanan hakikatin ortaya çıkması ve elbette korunması için cazip bir yolculuğa çıkar. Bu belgelerin her bir ögesi, bir ipucudur. Sadece üzerinde yazılı olan ana metin, bilgi

kaynağı değildir. Derkenarlar, daha önceki devirlerde okuyucuların analiz, yorum ve konuya olan hâkimiyetlerini gösterir. Cümle veya kavram ve terimler altındaki çizgiler, yazar tarafından dikkat çekmek istenilen hususları belirtir. Varaklarda yer alan okuyucu notları, dönemin insanları arasında gündemde olan tartışmaları ve müşkülli yansıtır, aynı zamanda okuyucunun bu sorulara cevap mahiyetinde yaptığı hazırlık sürecini ortaya koyar. Kullanılan kâğıt, dönemin teknolojik ve ekonomik koşullarının yanı sıra yazarın ya da müstensih'in maddi imkânlarına da işaret eder; satırların sıklaştırılması veya kelimelerin daha küçük boyutlarda yazılması, eserin telif ya da istinsah edildiği dönemde kâğıdın pahalı veya temini güç bir malzeme olduğunu düşündürür. Hüsn-i hat ve imlaya hâkimiyet düzeyi, eğitim seviyesini yansıtırken sayfadan sayfaya el yazısında gözlemlenen değişiklikler ise yazarın ya da müstensih'in o anki psikolojik ve ruhsal durumuna dair ipuçları sunar. Sonuç olarak isimler, imzalar, mühürler ve belgelerdeki konudan bağımsız notlar gibi unsurların her biri, bir tarihî ipucu mahiyetindedir. Bu kaynak türüne şunlar örnek olarak verilebilir: Resmî yazışmalar (fermanlar, kanunnameler, karar defterleri, raporlar), mahkeme kayıtları, nüfus defterleri (mühimme defterleri, şer'iyye defterleri, ahkâm defterleri), mühürler, nüfus defterleri (tapu tahrir defterleri), mezar taşları, lahitler, hatıratlar, günlükler, mektuplar, antlaşma metinleri/sulh metinleri, fotoğraflar, haritalar, krokiler ve planlar, ses ve görüntü kayıtları, dijital arşiv belgeleri, kronikler, seyahatnameler, şecerele, takvimler, yıllıklar, vakayinameler, biyografiler, otobiyografiler. Belirtilen arşiv kaynakları, bilimsel araştırmalar açısından vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Özellikle olaylara doğrudan tanıklık eden belgeler/kaynaklar oldukları için tarihsel bilginin güvenilirlik ölçütünü artırır. Araştırmacıların asli/ana kaynakları referans olarak değerlendirmesine olanak tanır.

Bu belgelerin kaynaklığı akademik çalışmalarda ileri sürülen tezlerin sağlam temellere dayanması açısından da son derece önemlidir. Zira bir akademik çalışmanın veya araştırmanın bilimsel değeri, kullandığı ana kaynakların niteliği ve çeşitliliğiyle doğru orantılıdır. Arşivlerde muhafaza edilen ana kaynaklar, toplumların kolektif hafızasını oluşturması hasebiyle kültürel kimliğin, geleneklerin ve toplumsal dönüşümlerin anlaşılmasında da büyük önem taşır. Arşiv kaynakları, bilimsel bilginin üretilmesinde temel yapı taşlarıdır. Özellikle asli/ana (birincil) kaynaklar, tarihsel olayların gerçekliğine yakın verileri sunmaları sebebiyle akademik araştırmaların vazgeçilmez bir konuma sahiptir. Bu kaynakların muhtevası çerçevesinde doğru şekilde tasnif edilmesi, korunması ve araştırmacıların kullanımına sunulması hem bilimsel gelişme hem de toplumsal hafızanın sürdürülebilirliği açısından değerlidir.

Ancak tüm bu hedeflere ulaşmanın yegâne yolu, yukarıda işaret edilen kaynakların bulundukları yerlerden bir araya getirilmesi, modern yöntemlerle muhafaza edilmesi ve araştırmacıların erişimine sunulmasıyla mümkün olur.

İşte Alevilik-Bektaşılık sahasında bir ilk olarak bu büyük hizmete imza atan *Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü* olmuştur. Bu hizmeti takdire şayan eden hususlardan biri, işin herhangi bir devlet ve kurumdan yardım almadan gönüllülük esası üzere, “El ele el Hakk’a” ilkesi doğrultusunda ve himmet talebine karşılık hizmete “Eyvallah” diyerek yapılmasıdır. Dahası, arşiv ve arşivcilik alanıyla ilgilenenlerin de bildiği üzere arşiv kaynaklarının uzun süreli korunması; ısı, ışık ve nem koşullarının dengelenmesini, kaynak bütünlüğünün muhafaza edilmesini ve güvenliğin sağlanmasını gerektiren, ciddi ölçüde fiziki, insani ve maddi kaynak talep eden bir süreçtir. Bu çerçevede geliştirilen standartların ve uygulama örneklerinin takip edilerek güncel tutulması; arşivlerde konservasyon ve restorasyon çalışmalarının yürütülmesi ile dijitalleştirme ve dijital arşiv uygulamalarının hayata geçirilmesi, arşivcilik faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası olup özveri, dikkat ve elbette aşk ile yürütülmesi gereken süreçler arasında yer almaktadır. Bütün bunların ötesinde atalar tarafından asırlarca korunmuş ve türlü hengamelerden sağ kurtarılmış, miras değil kutsal emanet gözü ile bakılan birçok belgenin Alevi-Bektaşî inancına mensup kişiler tarafından *Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Arşini*’ne devredilmesi Enstitü ve elbette idarecilerinin Alevi-Bektaşî toplumunda tesis ettiği güvenin bir simgesidir.

Bu aşk ile hizmet yolculuğu, 30 Mayıs 1997 tarihinde Prof. Dr. Irène Mélikoff’un Onursal Başkanlığı’nda kurulan Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü ile başlamıştır. İki hizmet binasına sahip olan Enstitü’nün merkez ofisi ve ihtisas arşivi Köln, Poller Kirchweg’de, Kadıncık Ana Dergâhı Hausen/Wied, Malberg’de hizmet vermektedir. Kuruluş tarihinden itibaren Alevilik-Bektaşılık alanında bilimsel, kültürel ve inançsal çalışmalar yürütmekte ve desteklemekte olan Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü, Alevilik-Bektaşılık ile ilgili birçok bilimsel toplantı, proje, kitap yayını ve çalıştaylara imza atmıştır. Ayrıca Alevilik-Bektaşılık alanında uluslararası hakemli bir dergi ile bilim camiasına hizmet vermektedir.

Söz konusu hizmetlerin yanı sıra Enstitü’nün kuruluş tarihinden itibaren tohumları atılan ve 28 yıl sonra meyvesini sunan kutsal bir fidan ise zikredilen ihtisas arşividir. Kasım 2025’te açılışı yapılan ve *Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Kataloğu* ile bilim camiasına sunulan ihtisas arşivi, kurumsal düzeyde bir ilke imza atmış bulunmaktadır. İhtisas arşivi, Alman Arşiv Yönetmeliği’nin özel arşivlere ilişkin esasları dikkate

alınarak planlanmış; oluşturulma süreci ise Landschaftsverband Rheinland'ın *Archive im Rheinland* ofisinden Dr. Gregor Patt'ın danışmanlığında yürütülmüştür. Arşivcilikte son teknolojiler esas alınarak yazma eserlerin, ses ve video kasetlerinin, evrakların ve basılı eserlerin muhafazası için özel karton kutular, raf sistemleri ve veri saklamaya uygun dolaplar kullanılmış; ısı ve nem dengesini sağlayan cihazlar ile yangına karşı koruyucu dolap ve kapılarla donatılmış, arşivin her türlü tehlikeden korunmasını ve uzun yıllar sağlıklı biçimde saklanmasını mümkün kılan uygun koşullara sahip bir arşiv alanı oluşturulmuştur. Ocak merkezli kurumsal yapının bozulmasının önüne geçmek; kadim yol ve erkânın ideolojik ya da siyasi çıkarlar uğruna müsadere edilmesine veya tahrif edilmesine, gelenekten koparılarak yozlaştırılmasına ve sathileştirilmesine karşı durmak amacıyla önemli bir envanter Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Arşivi'nde muhafaza altına alınmıştır.

Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Arşivi'nde envanteri bağış ve satın alma yolu oluşturulmuştur. Arşiv; Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Kurumsal Arşivi, Güllizar Cengiz Arşivi, Mehmet Yaman Dede Arşivi, Yazma Eserler Arşivi, Haydar Ercan Dede Baba Arşivi, Prof. Dr. Ali Yaman Arşivi, Gürkan Özen (Keşfi) Halife Baba ve Berrin Özen (Cavidan) Anabacı Arşivi, Mehmet Temren Halife Baba Arşivi, Ayhan Aydın Arşivi, Miyase İlknur Arşivi, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Arşivi Kopyası, Şahkulu Sultan Dergâhı Arşivi Kopyası'ndan oluşmaktadır. Arşiv envanterinde, 125 adet orijinal el yazması, 1500 adet ritüel, etkinlik, bilimsel toplantı, çalıştay ve mülakatları içeren CD, 500 adet video kaseti ve 600 adet ses kayıt kaseti ve çok sayıda Farsça, Arapça ve Osmanlı Türkçesiyle yazılmış belge ile beş bine yakın basılı eser yer almaktadır.

Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Arşiv Kataloğu, Markus Dreßler, Mehmet Ersal, Josef Peter Jeschke, Janina Karolewski ve Güllizar Cengiz'in editörlüğünde Eren Cengiz, Sevda Albayrak, Melisa Öztürk ve Okan Kaya'dan oluşan bir çalışma ekibi ile hazırlanarak bilim dünyasına ve araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Arşivin 2025 yılında yayınlanan kataloğunda Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Kurumsal Arşivi, Güllizar Cengiz Arşivi, Mehmet Yaman Dede Arşivi ve Yazma Eserler Arşivi'ne yer verilmiştir. Kataloğun her sene yeni açılan arşivlerle güncellenerek yayınlanacağı bilgisi editörlerce paylaşılmıştır. Kataloğun mevcut hâli bile Alevilik-Bektaşilik çalışan araştırmacılar için zengin bir ihtisas arşivi hüviyetini yansıtmaktadır.

Arşivdeki yazma eserlere göz gezdirildiğinde, Alevi-Bektaşî inanç sisteminin derin sözlü kültürünün yanı sıra güçlü bir yazılı kültür geçmişine de sahip olduğu

görülmektedir. Bu bağlamda, Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü bünyesinde aşk ve özveriyle tesis edilen bu ihtisas arşivi, Alevi-Bektaşî inanç sistemine mensup olanlara tarihin derinliklerinden gelen bir özgüven, gurur ve asalet duygusu kazandırmayı amaçlarken aynı zamanda bu alanda çalışma yapmayı hedefleyen araştırmacılar için doğru kaynaklardan doğru bilgileri üretme ve bunları gelecek kuşaklara aktarma yönünde güçlü bir davetiye niteliği taşımaktadır. Yirmi sekiz yıllık emek ve özverinin eseri olarak ortaya çıkmış olan Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Arşivi, Alevi-Bektaşî sivil toplum örgütleri açısından yüz akı olmuş bir başarı hikayesidir. Bu eserin ortaya çıkmasında Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Yönetim Kurulu Başkanı Gülizar Cengiz başta olmak üzere emek veren herkese teşekkürlerimi sunuyorum.

Arşiv Açılışından Estantaneler

